Оповідання

I

Давно вже я не був у Харкові. Як виперли мене вкупі з 9/10 усіх товаришів студентів з університету та ще й примусили нас оттоді декілька тижнів у тюрмі посидіти, а нарешті ще й попровадили нас по домівках, як волоцюг яких, "етапним порядком", то я був і збожеволів тоді. Еге. Як заліз був після того я, ображений і фізично, і морально, пригнічений і тілом, і душею, до себе на хутір, та й засів там; так засів, що аж нікуди ані ногою, аж засннідів було я там собі. Але час минув, і хворість моя почала проходити. Нарешті ж забажалося мені живих людей побачити, почути живе слово, дізнатися від них, чи не діється часом на світі чого нового, та ще, може, цікавого. Як бачите, живу іскру всередині у мене ті гасителі всього красного на світі пригасили було на який час, нехай і на довгий, але зовсім вони її не мали змоги загасити, і вона знов розжеврілася та й потягла отто мене межи люди Через те я ось і знов у Харкові. Прибув я сюди — і точнісінько, наче був я отто на тому світі, а отеє взяв та й виліз на сей знову. Чудний мені Харків зовсім здався з своїм тим невпинним грюкотанням, шумом та метушнею. Так я одвик від того життя великого міста. По первині то аж голова у мене закрутилася, аж учадів я від того великого чаду, що стелиться понад землею від великого огнища тієї нашої культури; не чиста, дуже не чиста-таки, мабуть, вона, далеко не така гарна, якою слід би було їй бути згідно з цивілізацією часу, то й чадить, бач. Ну, та дарма!

Виперся отто я на щолюднішу вулицю міста, на Московську, та й уліз там у щонайбільший коловорот людський. Лишечко! І туди метушаться, і туди пливом пливуть! Усі буцім ось як поспішаються чогось, кудись, за чимсь, біжать, штовхаються, випереджають один одного. Якби хто-небудь чужий, якби хто з якої-небудь іншої планети мав змогу, та й глянув би зверху на всіх оттих, то він би, мабуть, погадав, що сі люди, певно, ненормальні. Чи не здалося б йому, що се велика хворібниця задля божевільних випустила всіх своїх клієнтів задля чогось?

Засмоктаний тим потоком, заметушився було і я, забігав І собі, хто його знає й чого. Пробіг я ту вулицю аж-аж і туди і сюди вдовж разів аж декілька. Штовхали мене, штовхонув і я декілька разів декількох, топтали мені ноги, відтоптав добре декілька разів і я комусь. Нарешті ж воля моя, яка під ниливом спільного настрою покинула була мене отто, повер-пулася-таки до мене, і я спинився. Спинився я, захеканий, і, як вівця та закручена, став на місці та й не знаю, не схаменуся, куди вже мені далі й подаватися. Кручу головою сюди-туди та очима блимаю, та й годі. Оттак саме було тоді і зо мною, як і з кождою свіжою людиною, з кождим хуторянином, неодмінно, мабуть, буває у такому випадку. "Гав ловить",— кажуть про таких, як я, містові люди та ще й сміються з нас. "Деревенщина, то що з ним!" — кажуть вони і таким точнісінько виголоском, яким і я у себе на хуторі кажу про якого-пебудь бузівка: "Скотина, то що з ним!", коли він, не дивлячися на добру, смачну йому пашу під ногами, гляди, ще і в гірке жито вбереться.

Ото ж стою я, рота роззявивши, коли сіп мене хтось за рукав! Я то так усією істотою і здригнувся, так злякався, що аж похолонув увесь. "Поліціянт!" — блискавкою мелькнуло у мене в голові. А потім ще: "Жандар!". Господи прости! І коли то було, що мені з ними доводилося відносини мати, а й досі вони не дають мені спокою, привиджуються все. Еге, не гарна, дуже не гарна та хворість, що зветься переляком. Крутнувся я жахливо у той бік, з якого воно отто мене сіпнуло, зиркнув, і одлягло трохи в мене від серця. Не вздрів я перед собою тих неприємних блискучих ґудзиків, а стояв передо мною якийсь цивільний панок.

— Се ви, Олександре Михайловичу? — запитав він мене.

— Атож! Точнісінько так дражнили мене і колись і зараз усі так дражнять! — відповів я йому, а сам тим часом виря-чаю очі на його, та й годі, а що воно таке, хто він такий, що нехай він хоч убив був тоді мене, то й то я не сказав би йому, хто він.

— Та ви мене, бачу, не пізнаєте зовсім?

— Те! Як не пізнаю! Пізнаю! — кажу я йому.

— А хто ж я такий?

— Ви?

— Еге.

— Хто? А! Ось хто, знаю! Ви людина, мабуть, якась! їй же богу, правда!

— Ха-ха-ха! — розреготався той так, що аж хтось, ідучи попри нас, спинився та й дивиться здивовано на нас.

— Та й годі?! — спитав він мене.

— Ні, ще не годі! Ви, мабуть, така людина, яка колись-то мене знала і яку я теж, певно, колись знав, але ви мене і зараз впізнали, а я чомусь-то зовсім вас не пригадаю.

— Ви, Олександре Михайловичу, ще й раніше, пам'ятаю, веселим були, то таким, бачу, і зараз залишилися.

— Еге! Горбатого, мовляв, могила виправить. Та хто ж ви такий?

— Та я... Ви ж мене добре знали! Я Яким Обруч.

— Тьфу на вас! Ану-ну, я придивлюся, чи справді ви Обруч? Хі-і-і-і! Так і є, так і є, тепер впізнав! Впізнав, бо ж під носом у вас губи як були, так і є!

— Ха-ха-ха! Та й годі?

— По правді признатися, та й годі! В останньому всьому то ви так переіначилися, що якби ви мені самі не сказали, що ви Обруч, то й зовсім ви не Обруч. Куди ж пак! Я вас знав ще гімназистом, хлоп'я тоді з вас було, а зараз то й борода ж, і вуси, і огрядність яка, то хіба ж можна мені вас пізнати? Куди там! Адже ж більше десяти років не бачилися! Легко сказати десять років! Ну, хто ж ви тепер? Чим ви зараз?

— А я вже ось років зо три як лікарюю. Нервові і психічні хвороби — моя спеціальність.

— Ой лелечко ж, лишечко ж! Чому ж я зовсім був не збожеволів у себе на хуторі, а то як би добре отеє було б обернутися тепер до вас за протекцією. Бо ж тепер такий час, що й у божевільні без протекції не попадеш, та й до Сабурової дачі *.'

— А я таки там і урядую. Я там ординатором у відділі нервових хвороб.

— Та ну? Будемо мати вас на меті.

— Добре, добре! А ви ж у Харкові як, надовго? Чи по ділах, чи так, погостювати тілько?

— Та я, по правді признатися, то й сам не знаю, чого я тут. Закортіло на людей подивитися, на отеє саме товпище, яке я ось зараз бачу оттут, та надія, чи не почую, а то, може, й побачу'якої новини, про що б було, щоб повернувши додому, і сусідам розказати. Отеє і тиняюся, та все й роздивляюся, ачей не вздрю де оголошення якого чи про лекцію яку, чи, може, і демонстрування чого.

— Он як! Он чого вам треба! А знаєте що? Я вам пораджу де в чому щодо сього..

— Та ну?!

— Чому ж би ні?

— Яким же робом?

* Сабурова дача у передмісті Харкова — великий земський шпиталь переважно задля психічних і нервових хворих.

— Та самим простісіньким. Милості просю, хоч і зараз отеє зо мною, до мене на Сабурову дачу. Справді, поїдьте, і я вам дам змогу почути та навіть і побачити дещо такого, якого вам саме й треба, про яке довго будете зі своїми сусідами перебалакувати.

— Слухайте, лане лікарю! Ви часом, бува, не того?..

— Чого?

— Та того... Часом чи не наміряєтеся ви мене туди залучити та цосадовити там? Я хоч і божевільний, про те не сперечаюся, але ж я нічого собі, я тихенький, я ж нікому нічого не кою, що мене тоді з жандарями так...

— Та ну вас! Я вам справді, а ви все шуткуєте.

— Хіба справді? Ну, коли й справді, то невже ж, справді, я оттам межи божевільними скористуюся чим-небудь?

— А ось поїдемо, то і впевнитеся, що я вас недарма закликаю.

— Та мені все однаково, часу вільного маю досить, і коли кличете, то я й поїду. Гайда!

Скочили ми на конку і за п'ятака аж на кіцний плац дісталися, а там уже, всім же відомо, рукою подати і до Сабурової дачі.

II

— Отеє ми зараз увійдемо до відділу, який у нас, між нашими лікарями, зветься вченим. Тут, як побачите, хворі дуже цікаві. Цікаві задля мене як задля лікаря, цікаві, знаю, здадуться і задля вас, як задля більше чи менше нормальної людини, цікаві вони взагалі і задля науки.

Обруч увів мене у просторненьку кімнату, в якій були три пани і одна молоденька, гарна пані. Сиділи вони за великим довгим столом, таким великим, що осіб з двадцятеро сіло б за нього сміливо. Вони, певно, балакали між собою, а може, й читали що-небудь, бо на столі лежали і книжки, і часописи. Побачивши нас, вони всі, навіть і пані, піднялися і віддали нам спільний поклон. Поклонився їм і я, та ще й низенько, гадаючи тим часом: "Диво! Божевільні, а які ж то чемні! Чемніші багатьох і небожевільних".

— Добридень! — весело обернувся до них пан Обруч.— Добридень! Як почуваєтеся, панове!

— Та слава богові! — відповів один із них за всіх.— Добре! Ніч була спокійненька. От про паню, то не знаю вже, нехай вона вам сама скаже.

— Та я що? Я нічого! Я однаково все! — сказала і пані.

— Знов був він у вас? — спитався у неї пан Обруч.

— Атож! Приходив на цілу ніч, як і звичайно,— відповіла вона.

— А я, коли дозволите, гостя вам привів. Се старий мій знайомий, особисто знайомий, через віщо я вам, добродії, й осмілююся рекомендувати його.

Кождий із них підійшов до мене і стиснув мені руку. До пані уважливо підійшов уже я сам.

— Ну, тепер, коли ви познайомилися, то я повинен вам сказати, чого я привів ось пана до вас. Олександр Михайлович дуже закоханий у все, що тичиться до науки, найбільше ж до природничої. І ось, коли я розповів йому дещо про вас, то він і зацікавився і упрохав мене познайомити його з вами, щоб дечому повчитися і від вас. Отож просю вас, привітайте його ласкаво і розкажіть йому, що хто хоче, і покажіть йому, що хто може.

— Дуже раді! Дуже раді! З кождою тямущою людиною ми охоче згідні поділитися всім, чим змогу маємо,— відповів на ту в значній мірі брехливу (що я аж скривився було) рекомендацію Обручеву, обертаючися до мене, чорнявий панок середнього віку, що сидів на розі стола, біля якого стояли ми з Обручем.

— Сідайте! — попрохав він мене ласкаво і, посунувшися, дав мені місце біля себе.

— А що, пане докторе, і експерименти для доказу позволите деякі робити? — обернувся він до пана Обруча.

Я, почувши таке, так аж ледве на ослінці всидів: так мені тікати забажалося.

"Оттакого ловись! Які ж се експерименти?" — погадав я.

І пригадалося мені, як я ще малим чув про один експеримент, який колись давно ледве не вкоїли на сій же саме Сабуровій дачі божевільні зі своїм доглядачем. Вони, випущені у садок, хотіли було його спекти у вогні задля того тільки, щоб побачити, як то він буде поводитися собі у вогні. Вже вони буцім тоді і вогонь розвели, вже його й роздягли аж до тіла, та не пам'ятаю вже, як він їх тут саме підманив чимсь та й утік від них. Так ось і впало мені на думку, що боже упаси чого, то краще вже заздалегідь V текти.

— Можна, аЛе деякі тілько,— відповів йому пан Обруч.— Не руште зовсім ваших сомешканців, бо ж знаєте, що задля здоров'я, задля нервів їх воно шкодливо.

— А на панові можна? — запитався той, показуючи на мене.

Я аж крутнувся на своєму місці, так і повернувся задом наперед, лицем до пана лікаря, що стояв за мною. Мабуть, він, втямив, глянувши на мене, що то на думці у мене було тоді, бо всміхнувся до мене та похитав головою, соромлячи мене, та й сказав йому у відповідь:

— А се вже як пан сам забажає. Про се вже опісля ви його запитаєте.

— Ну, добре! — згодився той чорнявий.— Ви, певне, шлете вже, хто я такий? — обернувся він до мене.

— Ні, ні, Олександро Михайлович не знає, я йому про пас докладно не казав! — перебив його пан Обруч.

— Ага! Ну, так я вам скажу, хто я. Я спірит, знаєте?

— Аякже, аякже! Чув! Багацько дечого чув. Найбільше ж :І книжок знаю про спіритизм 1 і спіритів, на очі ж то я нічого ;і того і нікого з них не бачив.

— Ну, а ймете ви віру у се природне, але чудовне, сливе незрозуміле ще нам і тому таємне'явище?

— Та що вам сказати? Як у природне, то трохи й того.. Ну, а що там до духів і такого іншого, то, признатися, у мене зовсім немає до того віри. Та, кажу ж вам, що я й не бачив ще нічого такого, щоб примусило мене повірити.

— Ну, то я вам покажу дещо, то тоді, може, ви й теє..

— Зробіть ласку!

— Але вважаю незайвим попереду оповісти вам, яким то робом я зробився самосвідомим спіритом.

— Се цікаво.

— Сталося се зо мною недавно, три роки всього тільки тому і зовсім випадково, до того ж часу тієї спіритичної сили я в собі не спізнавав. Якось вечором був я в гостях у одної родини, яка повсякчас вітала мене, немов свого рідного. Там є три панянки, три сестри молоденькі. Засидівшися з ними допізна, коли старі вже й спати полягали, ми, все гралися та пустували. Оттоді-то між іншими втіхами згадали ми про спіритизм.

— А знаєте, що я спірит?! Давайте, я вас усіх трьох пов-сипляю миттю! — вихопилося в мене зовсім по-дурному, аби б, мовляв, що-небудь зверзти, бо ж я ніколи й не покладав собі, щоб навсправжки міг те зробити.

— Та невже ж?! А ми досі й не знали. Бач, який добрий, і не сказав нам досі! Ану-ну, повСипляйте! — згодилися і вони, бач, шуткуючи.

— Добре! — сказав я і ненароком, вираючи свою ролкх напружився думкою, мов "Спи мені зараз!" І підійшов таким робом до старшої з сестер і тілько провів декілька разів перед її видом своїми долонями, як вона миттю заплющила очі і заснула. Я тоді не погадав, що то вона навсправжки, думка, що вона теж грає іграшкову свою ролю, та й кажу:

— Ач! Ось уже й заснула! Та тоді і до другої:

— Спи!

А вона і вже; до третьої, ґта також.

— Ну, тепер не прокидайтеся і не відкривайте очей, аж поки я вам не скажу! — приказав я їм та миттю дмухнув на лампу, загасив її, а сам вихрем у двері та й гайда додому.

— От,— гадаю собі, всміхаючись,— розсердяться вони, що я так з ними, але дарма, завтра ж і помиримося; не первина ж сваритися нам за дещо подібне.

Вранці я встав собі спокійненько і навіть зовсім і забув про тих панянок і про свою шутку з ними. Як і щодня, я пішов звичайно до свого уряду і ані гадки! Коли так як аж О 12-ій годині сам батько тих дівчат, схвильований, захеканий і переляканий, прибіг до мене аж туди.

— Що ви наробили!? — мокрим рядном накинувся він на мене.

— А що таке?! Нічого! — здивувався я.

— Як нічого, коли мої дочки ще й досі у гостювальні сидячи сплять.

Я на його й очі витріщив.

— Як сплять?! Чого сплять?!

— Та так сплять, що їх ніяким робом і розбудити не можна. Що ви з ними вчора подіяли?! Вже ми до них лікаря кликали, і той з ними нічого не вкоїв. Він послав отеє мене по вас. Каже, що ви їх загіпнотизували. Чи так?

Я не знаю! Ми шуткували...

Ну, то йдіть же зараз і побудіть їх нам! Оттака ловись! Оттакого я наробив! Ну, та й перелякався ж я тоді. Покинувши все, несамовито побіг я їх будити. Двох, середульшу і меншу, я розбудив швидко. Від одного мого слова "прокиньтеся" вони віджили, а що вже з старшою, то поповвтузився ж я! Ледве-ледве як не плакав я з нею. Не хоче мене слухатися, та й годі, спить собі, та й край. Години зо дві мучився я біля неї. Ну, та таки розбуркав я її. Але прокинулася вона слабою, з тиждень прохворіла, поки мало-мало остербіла. Та й на опісля таке з нею поробилося, що диво! Почала відчувати своєю істотою присутність мою езж геть на ось яку далечінь. Прикладом, іде вона вулицею поуз будинку, в якому зовсім випадково, зовсім задля неї несвідомо буду я; то тільки підійде до того будинку, так зараз із нею і робиться, хто його знає і чого, нервова пропасниця. Як же що ми з нею опинимося у одному будинкові, хоч у найрізних поверхах, то тоді вона і зовсім робиться сама не своя, вся підлягається моїй волі, робиться слухняною у всім не то що, а думці самій моїйг От від такого-то випадку я й довідався і збагнув, яка-то сила в мені сидить. Ось я вам зараз покажу трохи ту силу, якою я володію. Бачите сей стіл?

Бачу

— Двигніть-но його! Попробуйте! Я попробував.

— Ні,— кажу,— важкий дуже.

— Ну, тепер дивіться ж, як я!

І він, відкинувшися всім корпусом на спинку свого ослін-ця, одну тільки руку поклав на той стіл долонею, і стіл миттю, як живий, здригнувся, далі захитався, потім захвилювався, а нарешті швидко-швидко затрусився та і почав аж літати по воздусі, аж буцім ніжками додолу не доторкувався.

— Хто біля мене? — запитався у когось наш спірит Стіл миттю спинився, і з-під його почувся ритмічний грюк.

— Се ти, Юме?! 2

Знов якісь грюки у відповідь йому.

— Ні, се ти! Мене не обманеш, се ти! Я тебе не хочу, іди від мене геть!

— Але досить сього вже! — спинив тут його пан лікар Обруч.— Досить, кажу, бо Олександро Михайлович впевнився вже, а задля вас надалі, то не дуже-то воно добре буде. Адже ж знаєте самі?

— Ну, тепер-то ви вірите, яка-то міць в мені сидить?

— Еге! Дивовижно! Але що воно то за Юм, що ви його прогонили від себе, і де ви його бачили? Невже він під столом оттам сидів?

— Юм — се дух звісного небіжчика англійського письмовця. У мене є три духи, які до мене охоче приходять, коли тілько я їх покличу. Отсей Юм, та ще Нарсес 3, та ще й Ті-берій 4, я з ними можу балакати, звичайно оттак грюками, як чули ви зараз. Робиться се в нас так, як отто по телеграфу, адже ж там теж грюками балакають. У мене з моїми духами є задля того власна азбука: невпинне число грюків перед паузою відповідає якій-небудь літері. І я балачку кождого з своїх духів добре знаю. По тих грюках, по тому способові, яким кождий з них виробляє їх, я кождого з своїх духів пізнаю без помилки. Нарсес і Тіберій — то мої друзі, вони мене люблять. Що ж до Юма, то він до мене злий. Він щоразу дратує і обманює мене. Він повсякчас первим до мене являється і через те, що я його проганяю, то він обманює мене, називаючи себе то Нарсесом, то Тіберієм. Але ж я по грюках його чую, що то він, і прожену його. Кличу Нарсеса, і знов Юм тут.

— Я Нарсес! — він мені каже. Знов по грюках бачу, що се Юм, і знов його прожену, і так разів декілька, аж поки я з ним вправлюся бува. Взагалі ж я ніколи ніде не зали шаюся тепер самотньо. Досить мені тільки опинитися де без нікого живого, як я ту ж мить всією своєю істотою так, як

того вам і вимовити не можу, почуваю біля себе когось, когось задля ока невидимого, безклопотного, але задля почуття моєї істоти тямливого. От що! Чи не дозволите ви мені вас приспати, а то б я те миттю...

— А що ж ви зо мною будете робити?

— От тілько покладіть свою руку на стіл! Я послухався.

— А що я буду почувати зараз?

— А вам зараз буде тепло або ж холодно.

І він, нахилившися, почав над моєю рукою водити своїми долонями, посуваючи їх згори донизу. Провів він декілька разів оттак, і почали по моєму тілові, як отто кажуть, холодні мурашки бігати. Тут він несподівано підвів голову, глянув на мене і прошепотів:

— Ну, що?!

Очі зробилися в його страшні, справді, зовсім божевільні. Я злякався того його погляду, відсмикнув руку від столу і сказав йому:

— Годі! Більше не хочу!

— Як знаєте! — відповів він мені спокійненько.

— А матеріалізувати духів ви теж можете? — перегодом спитався я у нього.

— Не пробував досі, хоч, мабуть, і зміг би.

— Та нерже ж воно те можливе? Невже ж те воно не брехня?

— О! Яка ж тут брехня? Се зовсім звичайна річ. Коли хочете, то недалеко й ходити; ось пані Доценкова власним прикладом вас упевнить в тому.

І він показав мені на ту чорняву паню, яка була межи нами. Вона сиділа собі трохи від нас оддаль.

— Як то?! Невже пані можуть матеріалізувати духів? —_^ обернувся я тоді вже і до неї.

— Ні,— відповіла вона мені,— я зовсім не спіритка.

— А як же ось кажуть?

— А се вони проти того, що мій небіжчик чоловік щоночі до мене приходить.

— Як то так?! Як приходить?! — аж скрикнув я, аж з ослінця підвівся.

— Та так. Приходить, та й годі! Приходить він до мене зовсім як живий.

— І ви його не боїтеся?!

— Чого ж мені його боятися? Він добрий, любить мене, голубить мене. Тілько тим він мене і на світі держить, що до мене приходить, а то

б я вже давно або вмерла, або збожеволіла. Ми ж з ним, одружившися, півроку тільки й прожили. Як же ж він умер, то я ледве на себе рук не наложила. Боже, як я вбивалася! Боже, як мені жити на світі не хотілося! І він мене заспокоїв, він почав до мене ходити щоночі. Зараз же то у нас з ним існують усі реальні відносини до наймалішого, так, що буцімто він зовсім і не вмирав ніколи.

— Як то так реальні відносини?! Які ж то такі відносини у вас?

— А такі всі, які мають кождий чоловік з жінкою у всьому.

Ну, тут я вже тільки руками розвів.

— І як же він до вас приходить, вночі тільки, чи і вдень буває, чи ні?

— Чому ж ні? Коли забажаю я, то він буває біля мене і вдень, але я тоді тільки чую його біля себе, а не бачу. Вдень матеріалізуватися чогось йому не можна.

— І балакає він з вами?

— Мало, але дещо він до мене промовляє.

— А не розказує він вам, що то з ним робиться там на тому світові?

— Ні, нічого не каже, не можна йому про те казати.

— Ну, а як же, чи ви його одна тільки бачите, чи й ще хто його бачив уночі у вас?

— Я бачив його. За руку навіть його держав. Хотів був з ним побалакати, але він не схотів того зо мною! — обізвався до мене знов той спірит попередній.

Я знов тільки руками розвів.

III

— Тепер, коли ви не від того, то побалакайте ще ось з високоповажним нашим природничим філософом паном Вербицьким,— сказав мені пан Обруч, показуючи ще на іншого вже з тих, на рижебородого і лисенького панка.

— Та чи буде моя бесіда до пана цікавою задля його? Що до того, то я сподіваюся, швидше ні, бо ж продукт моїх думок, гадок і покладів є щонайбільше сухий і зовсім не задля кождого цікавий! — обізвався той пан.

— Але вибачте, пане, мене цікавить усе розумне, то й певне, що ваш продукт здасться задля мене не на сум, бо ж він, як кажете, є плід ваших думок.

— Ну, коли так, коли ваша хіть до того та ще коли і терпеливість маєте ви, то я тими своїми гадками, покладами і догадками поділитися буду радий.

— От за се спасибі! А я радий буду почути вашого слова.

— Чи звертали коли-небудь увагу вашої думки на себе далечінь простороні і час?

— Як то так? Я не тямлю.

— От бачите! А мене вони саме тепер,та й ось як дуже цікавлять.

— Що ж саме?

— Та те, що здається мені, буцімто на світі немає ані далечини, ані довжини часу.

— Як то так?

— А так, що їх не можна втямити як слід, зовсім ніяким робом не можна обмежити. Формулювання того і другого залежить від безлічних основ і буває щонайрозмаїтіше. Час і далечінь навіть при однакових умовинах далеко не однакові задля всіх істот не то космічних, але й земельних. Не однакові вони навіть повсякчас і задля однієї і тієї ж істоти бувають; от хоч би і задля людини: іноді то й година, здається, буває кождому з нас за ось яку коротку хвилину; буває ж, що і хвилина, навпаки, тягнеться, тягнеться, така довга, як година. Перечувати се оттак доводилося кождому з нас. Далечина і час існують задля нас такими, якими ми їх тямимо, але чи тямимо ми їх такими, які вони насправжки? Не можемо ми їх тямити справедливими через те, що ми здебільшого ще темні, зовсім сліпі, такі сліпі, що не бачимо навіть того, що сливе виразно робиться ось перед носомг перед очима навіть нашими. Через те ми багацько, багацько дечим поки що користуватися не вміємо. З того ж дечого багацького є й таке, яке тичеться і до нашого питання, таке, яке собою звичайну тямливість нашу об далечині і часі повертає унівець, бо ж воно зовсім знищує їх, підводить їх під неіснування.

Тепер уже, зараз, я сміливо підходжу до стінки, гукаю у трубочку тієї скриньки, яка висить там і яку ми звемо телефоном, і балакаю, з ким мені забажається, за сотки миль однаково так, якби він був оттут біля мене. Та ще можу я робити се і не по дротові, як досі, але прямісінько у далечінь можу посилати свої слова через повітря, та й годі. Ті невидимі задля нашого ока хвилі повітрові таємного задля нас електричества, перепони тієї, яка зветься нами далечиною, у космосі зовсім не мають. Ті хвилі повсякчас згідні бути до послуги нашої і дожидаються тілько, щоб ми догадалися собі користуватися ними у всьому широко. Добродій Марконі5, молодий італійський учений, щасливо розпочав уже сю справу, приладнавши поки що здатність тих хвиль до телеграфу. Вже зараз він

ними посилає телеграфічні ієрогліфи через Ла-Манш, з французького його берега на англійський через воду, і що головне, в усяку погоду і непогідь однаково добре. Едісон 6 напав на слід пересилати на далечінь наші образи у одну мить. Прийде ж час, і ми дорозуміє-мося, що й цілком себе власно переносити миттю і на всяку далечину зможемо. Я вірю і сподіваюся, що швидко чи не швидко, то вже хто його знає, але настане час, коли гадки, слова земельної людськості полетять з швидкістю блискавичною, чи навіть і такою, яку ми собі виявити не можемо, на сусідню планету задля розмови з тамошніми мешканцями. Я осмілююся ще до більшого простягати свої сподіванки: чи не дійдемо ми до того, що зуміємо перелітати у гості до Юпітера, Марса, Венери і інших там сусідів нашої землі? Та ще й як! Заплющив очі — і нестямився навіть, як уже й там! Се зовсім-зовсім можливе. Ся справа зараз уже до нас стоїть у таких відносинах, як телеграф, телефон, залізна дорога стояла б нехай хоч задля прадідів наших. Чи в голову їм спадало про таке? Навіть і не снилося. Якби їм хто-небудь тоді розказав би і впевнив би їх, що се все буде, що в нас тепер є, то хіба б вони його не за божевільного полічили? Га? Чи, ще гірше, вони його, може б, ще вбили за те, на кострі б спалили. Отож що побачать наші правнуки? Але поки що таке щб-небудь буде, у нас же і тепер уже далечина простороні в дечому значно задля нас губиться. її вже немає задля нашого слова, її вже сливе немає і задля нашого ока, вуха. Отож повинно її не бути, перегодя, і взагалі задля нас.

Що ж до часу, то і з ним у мене народжуються цікаві питання: Невже слонові, який на світі живе триста років чи й більше ще, довжина часу здається така ж однакова, як і задля людини, що існує тілько сто літ на світі? Ой ні, навіть певно, що ні! Певно, що задля слона, возьмемо хоч день, здається він йому втричі коротшим, ніж він є задля людини. Певно, що слон взагалі перечувається всім, переживає все втричі довше, ніж людина, а через те втричі більше і часу йому задля того треба. Хто його знає, але може бути, що коли слон дивиться на небо, то, може, він має змогу бачити, як то сонечко по небові двигається навіть.

Візьмемо інший приклад, візьмемо собаку, яка живе всього тілько десять літ. Певно, що й час у десять разів довшим здається їй, ніж людині. Певно, що обмін матерій усіх взагалі, і фізичних, і розумових, чи там інстинктивних і всяких, виробляється у собаки в десять разів швидше, ніж у людини, і в тридцять разів швидше, ніж у слона. Життя собаче то. навіть можна легко в дечому і простежити, аби б, мовляв, тілько хіть була до того; отже, скілько разів хоч би і на день собака має природну потребу уві сні? Вона декілька разів береться спати. Ненадовго, півгодини, навіть і менше вона спить, але вона заступає їй природну потребу людини раз у добу спати тілько ніч. Собака ж то і вночі напів спить, а напів, чи може, і більше, однаково навіть, як і вдень, бадьориться.

А ось, якби ви звернули увагу та і простежили б усе життя того метелика, який з сонечком нарождається, а з заходом його вже і вмирає. Яким то задля його здається той час? Ось він сів на квіточку, ось він миттю напився того смачного квіткового соку, головкою повернувся туди-сюди, розгорнув свої крильця, порхонув, перепорхонув на другу, сусідню квіточку, та там і заснув уже. Але мить, дві і тілько всього, і він уже переслався, він уже прокинувся бадьористим, веселим, до життя радісним; жолудок його вже встиг скористуватися тим вжитком, і метеликові знов уже спати не хочеться і він знов п'є там сік; напившися, він уже втомився знов, він знов засипає на якій-небудь квіточці, і так на день разів сто, може. До вечора ж то він вже досить своїм життям задовольняється, він уже зовсім утомляється існувати, і вмирає він також, бажаючи спокою, як і людина, що прожила сто літ.

Ще краще, ще цікавіше, ще чудніше, як то з оттими бактеріями тощо діється? Задля них же одна тілько наша мить і все їх життя. Мить, і впродовж такого часу бактерія народилася, виросла, діток наплодила, життям уже втомилася і вмерла! Виходить, що наша мить — се не такий уже зовсім короткий час, яким він нам здається, бо ж вона є цілий вік і не задля якої ж небудь, а задля божої ж істоти. Еге, впродовж нашої миті світова істота виробляє всі довгі і розмаїті функції життя свого і сей

час є задля неї вік. Еге, певно, що задля бактерій та наша мить є така ж довга у всіх відносинах, як і задля нас наші сто літ.

Та що і наш вік!? Що наші ті сто літ? Чи не є вони та ж, однаковісінько та ж мить в порівнянні з тим, що ми звемо вічністю? Куди там! Може, ще наша мить, то і не в приклад коротша, ніж та мить бактеріальна.

Взагалі ж довжини часу, знов кажу, немає, обмежити його загально не можна; він може тілько здаватися нам, а який він навсправжки, то хто його й знає. Я заклопотаний цікавою для мене працею і, виробляючи її, я й нестямлюся, як минає, проминула вже та година, дві, три і більше. Я дожидаюся кого або чого-небудь. Стежу ту годину по кождій її хвилині, і, боже, якою-то вона довгою-довгою мені здається! Адже ж оттакого кождий перекоштував нечисленно на собі. А що воно, чого воно так? Чого воно одна і та ж година та також різко не повсякчас задля нас однакова?

Я покладаю, що задля землі нашої, як задля космічної істоти, той час життя її, який нам здається отто безконечною вічністю, зовсім не довгий. Він однаковісінький задля неї, як і наші задля нас сто літ. Той час її тілько-тілько постача їй задля того, щоб виробити їй ту мирову задачу, яку, відповідно з її істотою, призначено їй витворити. Яка довга задля нас доба, день і ніч, задля землі ж вона тілько одна мить наша.

От і все вам коротенько про далечінь і про час. Хіба ось можу я вам ще сказати декілька слів своїх і про життя людське. Тілько, що до того...

— Але, вибачте, нехай вже про те іншим разом. Ми ще швидко прийдемо до вас з Олександром Михайловичем. Зараз же то і йому, і мені треба йти вже декуди! — перебив його пан лікар Обруч.

— Ходімте!

І я попрощався зі своїми, як хочете, а цікавими новими знайомими.

Виходячи вже з кімнати, я тоді тільки вздрів невеличкого хлопчика, який притаївся собі був за половинкою дверей та й сидів там увесь час, бач, у задумі, тихенько.

— А се ж що таке?! Що се за дитинка тут?!

— А хвора! — відповів мені пан Обруч.

— Що ж з нею?

— Торік сего п'ятилітнього хлопчика родителі навчили читати та й купили йому книжку з малюнками різних рослин. Читало, читало хлоп'я ту книжку та й спіткнулося своїм дитячим розумом об питання, що чому-то воно і дерево, таке велике, та таке тверде, та товсте, рослина е, і стеблина та, така ж тобі маленька, тоненька та м'якенька — теж рослина? Чому воно так? І не питаючися про те ані в кого, хлоп'я, власне, замислилося об тому. Думало воно, думало, не знайшло ніякого виходу своїм думкам і збожеволіло. Зараз то воно сидить ось і нічого не бачить і не чує, так-то опанували його ті дерево і стеблина, так вони до його присікалися; одна тілько думка про них і заповняє увесь його мозок.

— Нещасна дитина!

— Еге ж.

Пішли ми. Довго ми йшли мовчки. Нарешті ж я не стерпів і запитався у Обруча:

— Невже ж вони божевільні?

— Не знаю,— відповів мені Обруч,— не знаю! Ми лікуємо тут їхнє тіло більше, нерви тощо. До душі ж їхньої ми не торкаємося.

— Але здоров'я >й душі багацько залежить від здоров'я тіла?

— Також саме, як і навпаки, здоров'я тіла залежить і від здоров'я душі. А про те, де кінчається межа одного і зачинається другого, я не знаю!

— Але взагалі вони люди ненормальні?

Пан Обруч спинився, спинив і мене. Подивився він пильно на мене та й сказав:

— Еге! Вони взагалі ненормальні! Але чи нормальні були ті, які дали людськості порох, пару, електричність тощо? Га?

— Не знаю!

— А ви? Ви міркуєте, що ви нормальні?

— Не знаю! А ви?

— Та й я ж! Нормальні тепер на світі тільки ті, які мету свого всього життя обмежують добробутом тільки власної шкури та жолудка, яких усе побічне, окрім власного "я", нь чого не торкає. Еге, отті-то нормальні! Всі ж останні, без виключок, усі анормальні. Також і я, також і ви, також і ті, тільки ті вже над усіх ненормальні!

Харків, 1899 р.